

Dominika Janus
(Uniwersytet Gdański,
e-mail: dominika.janus@ug.edu.pl)
ORCID: 0000-0001-8817-6948

STRATEGIE GRZECZNOŚCIOWE W AKCIE MOWY KONDOLENCJE (NA MATERIALE POLSKO- I NIEMIECKOJĘZYCZNYM)

1. SYMBOLIKA TWARZY

Jak pisze Edmund Kizik w swoim studium o śmierci w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku [1998], strój zakładany na czas żałoby różnił się od zwykłego ubioru nie tylko kolorem – już pod koniec średniowiecza stała się nim czern – ale również fasonem. Żałobnicy przywdziewali bowiem obszerne płaszcze z wszytymi lub wciąganyymi przez głowę kapturami. Interpretując szereg ilustracji przedstawiających bliskich zmarłego, historyk zauważa: „(...) długie niczym rękawy kaptury po załamaniu się na czole opadają na nos, niemalże całkowicie zasłaniając twarz żałobnika” [Kizik 1998, 109; podkreśl. autorki]. To okrycie się żałobą łącznie z zasłonięciem twarzy wyrażało nie tylko stan psychiczny żałobnika, a więc żal i rozpacz po stracie najbliższej osoby, ale także chęć „zamanifestowania momentu społecznej separacji, czasowego wyłączenia ze wspólnoty żyjących” [Kizik 1998, 128]. Chodziło więc o odizolowanie się od otoczenia, innymi słowy o ochronę własnej twarzy w trudnej i przykłej sytuacji śmierci kogoś bliskiego.

Symbolika twarzy (*face*), rozumianej jako *image* lub wizerunek, jest również obecna w koncepcji grzeczności (*politeness*) Penelope Brown i Stephena C. Levinsona [1987]. Badacze ci definiują grzeczność jako swego rodzaju strategię ludzkiego działania językowego i niejęzykowego, „polegającą na przestrzeganiu społecznych, skonwencjonalizowanych norm, której celem jest respektowanie własnego *image* i *image* partnera” [cyt. za Tomiczek 1992, 24; podkreśl. autorki], czyli zachowanie własnej twarzy lub ochrona twarzy drugiej osoby. Chodzi więc o uniknięcie możliwych konfliktów powstających wtedy, gdy jeden rozmówca zagraża twarzy drugiego [Ehrhardt, Neuland 2009, 14]. Penelope Brown i Stephen C. Levinson wyróżniają *twarz pozytywną* (*positive face*), która wymaga od rozmówcy „solidarności, sympatii i zaangażowania”, oraz *twarz negatywną* (*negative face*), objawiającą się przez „dystans, respekt i niezależność” [Bonacchi 2011, 183]. Dwóm rodzajom twarzy

przyporządkowują dwa typy strategii grzecznościowych. *Grzeczność pozytywna* wynika z pragnienia uznania i wsparcia, *grzeczność negatywna* z kolei odpowiada potrzebie nieograniczonej autonomii działania [Duduła 2011, 141]. Strategie *grzeczności pozytywnej* stosowane są więc w celu okazania solidarności i wzajemnego zaufania między interaktantami, a także ich chęci do podejmowania współpracy, i służą zbudowaniu bezpiecznej bliskości (*sichere Nähe*). *Grzeczność negatywna* polega z kolei na łagodzeniu i osłabianiu aktów mowy mogących ograniczyć swobodę partnera [Bonacchi 2011, 184–188]. Strategie grzecznościowe stanowią zatem rodzaj profilaktyki zapobiegającej konfliktom wynikającym z tego, że podczas niemalże każdej interakcji dochodzi do tzw. *aktów zagrożenia twarzy* (FTA – *face threatening acts*). Aby twarz interaktanta lub własna nie doznała uszczerbku, rozmówcy dysponują zarówno strategiami językowymi (niebezpośredniość, działania kompensacyjne, rytuały unikania), jak i formułami, których użycie jest w danej sytuacji pożądane [Ehrhardt, Neuland 2009, 14].

Do aktów mowy, podczas których może dojść do wyżej opisanych konfliktów, należy niewątpliwie grzecznościowy akt KONDOLENCJE. Zagrożona jest tu twarz żałobnika, który musi się odnaleźć w nowym, niezwykle trudnym położeniu. W kłopotliwej sytuacji jest również jego otoczenie, które ma z kolei za zadanie odpowiednio zareagować na fakt czyjejś śmierci. Do dyspozycji obu stron pozostają przede wszystkim środki językowe, gdyż te innego typu – jak wspomniany na wstępie ubiór – nie odgrywają dziś znaczącej roli. Okrywanie się żałobą przez bliskich zmarłego należy już bowiem do rzadkości i ogranicza się zazwyczaj do dnia pogrzebu [por. Sunderbrink 2010, 196].

2. GRZECZNOŚCIOWY AKT MOWY KONDOLENCJE

Kondolencje zaliczyć można do typowych grzecznościowych aktów mowy, o czym świadczy obecność stosownych wskazówek w wielu poradnikach i podręcznikach *savoir-vivre'u*, zarówno drukowanych, jak i internetowych [por. Markowski 2000; Marcjanik 2014; Baumeister, Lichtner 2007; <http://www.polskie-cmentarze.pl/Poradnik-specjalisty/ABC-Pogrzebu/Jak-napisac-kondolencje>; <https://www.se.pl/wiadomosci/polska/kondolencje-jak-skladac-co-powiedziec-rodzinie-zmarlego-przyklady-aa-9sJv-9fWB-YrRv.html>; <https://www.bestattungen.de/ratgeber/trauerhilfe/kondolenz.html>; <https://www.trauerspruch.de/beileidsbezeugungen>, dostęp: 10.12.2018]. Jak pisze Małgorzata Marcjanik [2014, 175], kondolencje „realizują grzecznościową normę współodczuwania: ‘Razem z tobą się cieszę, razem z tobą smucę’” i składane są z powodu śmierci bliskiej osoby naszego rozmówcy. Stephan Stein [2016, 67] precyzuje, że chodzi tu raczej o konwencję i wymóg społeczny – rzeczywiste odczuwanie żalu i bólu przez składającego kondolencje nie jest warunkiem

koniecznym. Celem illokucyjnym nadawcy kondolencji – jako aktu ekspresywnego – jest natomiast wywołanie określonej reakcji u odbiorcy, czyli zminimalizowanie jego smutku [Rogalska 2015, 190]. Przy założeniu, że kondolencje należą do aktów-suportywów,¹ jest tym celem także wzmocnienie relacji między rozmówcami i zachowanie „równowagi rytualnej” [Bonacchi 2011, 286]. Wyznaczając kontekst pragmatyczny aktu mowy KONDOLENCJE rozumianego jako „wyraży współczucia (składane komuś) z powodu śmierci bliskiej osoby”, Marta Rogalska [2015, 188–191] zwraca uwagę na wątek relacji nadawczo-odbiorczych. Badaczka stwierdza: „[W]yraży (*wyrażanie*) automatycznie nakierowują nas na ja nadawcze, zaś *współczucie* wprowadza ty odbiorcze” [Rogalska 2015, 188]. Powoduje to konieczność postrzegania kondolencji jako kompleksowej interakcji między uczestnikami zdarzenia komunikacyjnego, w którym nadawca składa kondolencje, a odbiorca na nie reaguje. Małgorzata Marcjanik [2010, 273–274] mówi tu, zaliczając kondolencje do autonomicznych aktów mowy, o ich dwudzielnej budowie i zaznacza, że w kontakcie bezpośrednim i pośrednim telefonicznym natychmiastowe replikowanie ze strony adresata kwestii nadawcy należy do zasad dobrego wychowania. W kontakcie pośrednim nie jest to natomiast warunek konieczny.

Zarówno w polskiej, jak i niemieckiej kulturze kondolencje przybierają formę ustną lub pisemną. Ustnie, w sposób bezpośredni składane są przed rozpoczęciem ceremonii pogrzebowych albo na ich zakończenie. W formie pisemnej przybierają z kolei postać telegramu, listu kondolencyjnego lub karty kondolencyjnej, nekrologu kondolencyjnego lub wpisu w tradycyjnej lub elektronicznej księdze kondolencyjnej [Sörries 2002, 37; Markowski 2000, 137–138; Marcjanik 2014, 175; Rogalska 2015, 192–193].

Polsko- i niemieckojęzyczny materiał badawczy wykorzystany w tym artykule – ograniczony głównie do wypowiedzi pisemnych w formie nekrologów² – zawierający zarówno formuły kondolencyjne, jak i reakcje na kondolencje, pochodzi z portali internetowych „Gazety Wyborczej” [<http://nekrologi.wyborcza.pl>, nekrologi z okresu: 5.08.2018–10.09.2018; dostęp: 1.12.2018–28.12.2018] i „Süddeutsche Zeitung” [<https://trauer.sueddeutsche.de>, nekrologi z okresu: 5.08.2018–10.09.2018; dostęp: 1.12.2018–28.12.2018]. Dodatkowo skorzystano z wpisów w internetowych księgach kondolencyjnych [https://www.icmentarze.pl/rocznice/szukaj_kondolencje.php; <http://www.anteilnehmen.de>; [¹ W ramach grzecznościowych aktów mowy Silvia Bonacchi \[2011, 267\] wyróżnia – obok suportywów – również prezentatywa i reparatywa.](https://trauer-gedenkseite.de/ca-</p></div><div data-bbox=)

² Jeśli chodzi o nekrologi polskojęzyczne, materiał badawczy stanowią głównie nekrologi kondolencyjne, nekrologi podziękowania, klasyczne nekrologi informacyjne oraz formy hybrydyczne, łączące funkcję informacyjną z kondolencyjną [por. klasyfikację Jacka Kolbuszewskiego 1997, 42–43]. Ze względu na to, że w kręgu niemieckiej kultury żałoby brakuje wśród nekrologów czystej formy kondolencyjnej, pod uwagę wzięto tu nekrologi hybrydyczne oraz nekrologi podziękowania.

tegory/gedenkseite/, dostęp: 1.12.2018–28.12.2018]. Celem badania jest opis strategii grzecznościowych stosowanych zarówno przez nadawców kondolencji, jak i ich odbiorców. W obu wypadkach chodzi z jednej strony o *grzeczność pozytywną*, z drugiej – o *grzeczność negatywną*.

3. GRZECZNOŚĆ POZYTYWNA W AKCIE MOWY KONDOLENCJE

Twarz pozytywna człowieka wyraża się w potrzebie akceptacji i szacunku ze strony innych członków wspólnoty [Meibauer 2001, 115]. Zamanifestowanie *twary pozytywnej* w grzecznościowym akcie mowy KONDOLENCJE polega zatem na okazaniu współczucia przez nadawcę i podziękowaniu za to przez odbiorcę.

3.1. Grzeczność pozytywna z perspektywy nadawcy

Grzeczność pozytywna z perspektywy nadawcy przejawia się w wyrażeniu z jego strony wsparcia i próbie zbudowania bliskości. Nadawca daje do zrozumienia, że ma te same interesy, co odbiorca, a więc, że jest również dotknięty śmiercią danej osoby. Tę funkcję pełnią w przebadanym materiale realizujące ze swej natury ekspresywny akt mowy nekrologi lub ich fragmenty o charakterze kondolencyjnym oraz wpisy w księgach kondolencyjnych. Jak pisze Jacek Kolbuszewski [1997, 201], mają one za zadanie „okazać bezpośrednio żałobnikom autentyczność solidarności w ich cierpieniu i żalu”. W związku z tym, że – jak zauważa Stephan Stein [2016, 68] – wiele osób nie radzi sobie emocjonalnie i werbalnie z okazaniem współczucia osobie dotkniętej czyjąś śmiercią, zachowanie wzajemnego „bezpieczeństwa działania” (*Verhaltenssicherheit*) zapewnić mają wysoce skonwencjonalizowane formuły rutynowe,³ a więc gotowe do zastosowania prefabrykaty językowe.

W przebadanym polskim materiale językowym odnajdujemy wiele przykładów takich rutynowych formuł wyrażających współczucie (np. *serdeczne / najszczerze wyrazy / słowa (głębokiego / najgłębszego / szczerego) współczucia / żalu / ubolewania / wsparcia / otuchy; (szczerze / najszczerze) kondolencje*), ewentualnie kolokacji zawierających te formuły (np. *składać / przekazywać / przesyłać wyrazy współczucia; składać / przyjąć kondolencje*), np.:

- (1) X.Y.⁴ i jego żonie X. / **wyrazy głębokiego współczucia z powodu śmierci / Syna / składają** / koleżanki i koledzy z Z.;

³ Definicja formuł rutynowych (*Routineformeln*) zob. Burger [2015, 45], Nerlicki [2018, 44].

⁴ Imiona, nazwiska oraz nazwy instytucji zostały każdorazowo skrócone i podawane są jedynie w formie kryptonimu, np. X.Y., Z. itp. We wszystkich nekro-

- (2) X. i jego Bliskim / **serdeczne wyrazy współczucia z powodu śmierci** / **Siostry** / koleżanki i koledzy z Z.;
- (3) (...) **wyrazy szczerego współczucia / oraz serdeczne słowa wsparcia i otuchy po stracie Siostry** / **przekazują** drogiej / X., Jej Mężowi i Synowi / X.Y. (...);
- (4) X. rozsądź niebo swoim uśmiechem. / **Szczerze kondolencje** Rodzinie X.Y. / X.Y.;
- (5) Drogiej Koleżance / X.Y. / **najszczerze kondolencje i wyrazy głębokiego współczucia / z powodu śmierci** / **Męża** / **X.Y.** / **składa** / Z.

Obecne są również inne sformułowania, których celem jest – przynajmniej częściowa – ucieczka od najbardziej schematycznych wypowiedzi (np. *łączyć się z kimś w bólu / smutku; ścisnąć kogoś; tulić kogoś do serca; być z kimś; być z kimś sercem; być z kimś myślami; dzielić z kimś ból, współczuć komuś* itd.). Należy podkreślić, że to właśnie w tej grupie tekstów pojawiają się będące sygnałem *grzeczności pozytywnej* tzw. *in-group identity markers* [por. Bonacchi 2012, 185], realizowane jako formy adresatywne (np. *Michale, Marto*), w przebadanym materiale często w postaci zdrobnień (np. *Helenko, Rysiu*), np.:

- (6) **Ściskamy Cię X.** (...);
- (7) (...) **X., X., X., / tulimy Was do serca** (...);
- (8) **X., X., X. / jesteśmy z Wami w tych trudnych chwilach** (...);
- (9) (...) **X., myślami jesteśmy z Tobą;**
- (10) **Szczerze Ci współczujemy / X.** / po śmierci Twojej Mamy (...).

Również w niemieckim materiale językowym odnajdujemy formuły rutynowe (np. *jemandes herzliches / herzlichstes / aufrichtiges / tiefempfundenes Beileid* [serdeczne / najserdeczniejsze / szczerze / głębokie współczucie]); *jemandes herzliche / aufrichtige Anteilnahme* [serdeczne / szczerze kondolencje]) i oparte na nich kolokacje (np. *sein Beileid aussprechen / ausdrücken / übermitteln* [wypowiedzieć / wyrazić / przekazać wyrazy współczucia]); *seine Anteilnahme aussprechen / übermitteln / anbieten* [wypowiedzieć / przekazać / przesłać kondolencje]); *sein Mitgefühl aussprechen / übermitteln / schicken* [wypowiedzieć / przekazać / przesłać wyrazy współczucia]); *jemandes Mitgefühl / Anteilnahme gilt / gehört jemandem* [wyrazy współczucia należą się komuś]), np.:

- (11) **Mein herzliches Beileid;**
- (12) (...) **Mein tiefempfundenes Beileid zu deinem Verlust!**
- (13) (...) Zu dem schweren Verlust **sprechen wir unsere aufrichtige Anteilnahme auf;**
- (14) (...) **Unser Mitgefühl gehört den Angehörigen.** / Der Vorstand / Der Aufsichtsrat / Die Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter / Y.;
- (15) (...) In Dankbarkeit für seine geschätzte Mitarbeit **gilt unsere / herzliche Anteilnahme seiner Familie.** / Y. GmbH / Geschäftsführung Betriebsrat Mitarbeiter.

logach zachowano oryginalną pisownię. Wytłuszczenia pochodzą natomiast od autorki artykułu.

Nadawcy niemieckojęzycznych kondolencji sięgają też po mniej szablone rozwiązania (np. *Viel Kraft!* [Dużo siły!]; *jemandem (viel) Trost / Kraft wünschen* [życzyć komuś (dużo) otuchy / siły]; *jemanden umarmen* [obejmować kogoś]; *jemandes Gedanken sind bei jemandem* [czyjeś myśli są przy kimś]; *an jemanden denken* [myśleć o kimś]; *bei jemandem sein* [być przy kimś]; *mit jemandem fühlen* [odczuwać z kimś]; *für jemanden beten* [modlić się za kogoś] itd.), również stosując wtedy formy adresatywne, np.:

- (16) **Lieber X.**, viel zu früh hast du ☆ X. ☆ verloren. **Wir wünschen dir die Kraft**, auch zukünftig positiv nach vorn zu schauen;
- (17) **ich umarme dich ganz doll, X.**... in Herzes von X.;
- (18) **Lieber X.**, nach der wundervollen, würdevollen Trauerfeier **sind unsere Gedanken bei Dir**;
- (19) **Liebe X. mit X. und X. mit Familie und X. und X.Y. und alle weiteren Angehörige! Wir denken und beten** in dieser schweren Zeit des Abschieds hier auf der Erde **an euch** (...);
- (20) **Liebe X., liebe Kinder** wir haben von der traurigen Nachricht erfahren und **sind bei Euch. Wir wünschen Euch viel Kraft**. Leider ist X. viel zuzeitig von uns gegangen. **Dich, liebe X. würde ich so gern umarmen und dir Trost spenden**, vielleicht kommt dazu mal die Zeit.

3.2. Grzeczność pozytywna z perspektywy odbiorcy

Grzeczność pozytywna z perspektywy odbiorcy aktu mowy KONDOLENCJE wyraża się w tym, że odwzajemnia on zainteresowanie drugiej strony i w uprzejmy sposób dziękuje za okazane mu współczucie. W formie pisemnej możliwość taką dają nekrologi podziękowania adresowane „do różnych osób, grup ludzkich i instytucji, związanych nie tyle bezpośrednio z chorobą, śmiercią i pogrzebem danej osoby, ile z postawą zajęą wobec tych faktów przez bliższe i dalsze otoczenie bezpośrednich żałobników” [Kolbuszewski 1997, 196] i będące niejako odpowiedzią na nekrologi kondolencyjne.

W materiale polskojęzycznym nekrologi podziękowania są obecnie zjawiskiem rzadkim. Nie zawsze zawierają one informację, że są wyrazem wdzięczności za złożone kondolencje, czasem pojawia się jedynie ogólne podziękowanie za doświadczone wsparcie, np.:

- (21) Rodzinie, Przyjaciołom, wszystkim życzliwym ludziom, / którzy złożyli ostatni hold / mojej Mamie / X.Y. / **za ciepłe słowa i wsparcie** / z głębi serca / **Dziękuję** / X.;
- (22) Naszym Drogim Przyjaciołom, którzy w trudnych chwilach / choroby i śmierci Mojego Męża / ŚP / X.Y. / okazali Mi **wsparcie i serce**. / **Serdeczne podziękowania**. / X.Y.

W materiale niemieckojęzycznym podziękowania pojawiają się częściej, albo jako osobny nekrolog, albo jako część nekrologu informacyjnego, i zawierają następujące sformułowania: *für Beweise der / herzlicher*

Anteilnahme danken / Dank sagen [dziękować za dowody współczucia / serdecznego współczucia]; *allen, die ihre Anteilnahme bekundeten, danken* [dziękować wszystkim, którzy okazali swoje współczucie]. Wielokrotnie akcentuje się fakt, że chodzi tu o kondolencje złożone zarówno ustnie, jak i pisemnie (np. *durch Wort und Schrift* lub *in Wort und Schrift* [w mowie i piśmie]), np.:

- (23) **Für die vielen Beweise herzlicher Anteilnahme** / beim Heimgang unserer lieben Mama / X.Y. / **sagen wir allen unseren herzlichen Dank.** / X. und X.Y. (...);
- (24) Herzlich **danken möchten wir allen,** / **die** unseren lieben Vater / X.Y. / auf seinem letzten Weg begleiteten, ihn durch / Blumen und Kränze ehrten und uns / **durch Wort und Schrift ihre Anteilnahme / bekundeten.** / X., X., X. und / X.Y.. / im Namen aller Angehörigen;
- (25) (...) **Für die liebevollen Beweise / der Anteilnahme in Wort und Schrift,** Kranz- und Blumenspenden sowie das ehrende Geleit / zur letzten Ruhestätte **danken wir** sehr herzlich;
- (26) Leider können Worte es nicht ausdrücken, / wie sehr unsere Herzen berührt wurden. / **Herzlichen Dank für Eure aufrichtige / Anteilnahme und Euer Mitgefühl, ebenso / für die vielen, vielen tröstenden Zeilen, die / Sie uns geschrieben** / (...) DANKE / (...).

Specyfiką niemieckich nekrologów jest również podawanie w nich adresu kondolencyjnego (*Kondolenzadresse, Kondolenzanschrift*), na który należy kierować pisemne wyrazy współczucia. Zamieszczanie w tekstach w czarnej ramce tego typu informacji świadczy o potrzebie żałobników doświadczenia bliskości i wsparcia ze strony otoczenia, np.:

- (27) (...) Die Trauerfeier findet am Freitag, den (...). August / 2018, um (...) Uhr in der Krematoriumskapelle / des Hauptfriedhofs in Baden-Baden statt. / **Kondolenzadresse:** Familie X., / Y. Straße (...), (...) Baden-Baden;
- (28) (...) **Kondolenzanschrift:** X.Y., (...0, / Y. Straße (...), (...) Wiesbaden. / Die Beerdigung findet am Freitag, dem (...). August 2018 um (...) Uhr / auf dem Südfriedhof Wiesbaden, Siegfriedring 25, statt.

4. GRZECZNOŚĆ NEGATYWNA W AKCIE MOWY KONDOLENCJE

Twarz negatywna oznacza chęć bycia niezależnym i posiadania swobody działania oraz nieograniczonej autonomii [Meibauer 2001, 115]. Wynika z tego potrzeba zbudowania między interaktantami dystansu. Ze strony nadawcy wyraża się on w specyficznym, „łagodniejszym” sposobie formułowania kondolencji. Z perspektywy odbiorcy chodzi z kolei o wyrażoną przez niego wprost rezygnację z potencjalnych kondolencji.

4.1. Grzeczność negatywna z perspektywy nadawcy

Nadawca – świadomy tego, że naraża kondolencjami odbiorcę na dyskomfort – stosuje pewne zabiegi łagodzące, tak aby wyrazić się w sposób niebezpośredni, delikatny i dyskretny [por. Bonacchi 2011, 186–190]. W tym celu używa przykładowo czasowników modalnych, performatywnych asekurantów (*Hedges Performativs*), pytań i formy bezosobowej. O *grzeczności negatywnej* świadczą też sformułowania, w których nadawca respektuje interesy odbiorcy w największym możliwym stopniu, ogranicza natomiast interesy własne. Chodzi więc o propozycje pomocy, wsparcia formułowane w ten sposób, by się nie narzucać i nie wprawiać kogoś w zakłopotanie.

Środkami językowymi stosowanymi przez nadawców polskojęzycznych nekrologów i wpisów w księgach kondolencyjnych, służącymi wymienionym celom, są głównie czasownik modalny *chcieć* w trybie przypuszczającym oraz bezosobowe sformułowania typu *nie ma słów, nielatwo znaleźć słowa*. *Grzeczność negatywną* sygnalizują też wypowiedzi świadczące o tym, że nadawca równie mocno odczuwa stratę lub jest w podobnej sytuacji, np.:

- (29) Drogi X., / łącząc się w żalobie i smutku z powodu śmierci Żony / X.Y. / **chcielibyśmy złożyć kondolencje i wyrazy współczucia** / Tobie, Rodzinie oraz Bliższym / Z wyrazami szacunku / X. i X.Y.;
- (30) X. / **Nielatwo znaleźć nam słowa pociechy w tych trudnych dniach.** / Możemy jednak życzyć Ci sił do zniesienia bólu po odejściu / Mamy / i wyrazić nadzieję, że czas złagodzi poczucie straty. / Przyjmij od nas wyrazy szczerego współczucia. / Przyjaciele i Najbliżsi Współpracownicy / z Y. we Wrocławiu;
- (31) (...) **Ty straciłeś ukochaną żonę, a my najbliższą przyjaciółkę. Nie ma słów** by opisać żal i współczucie, jakie w tej chwili czujemy;
- (32) (...) X., **całym sercem i najserdeczniejszymi myślami / jesteśmy przy Tobie, dzieląc ból po odejściu X.** / X. i X. Y. z synami;
- (33) X., jest mi niezmiernie przykro, że X. nie ma wśród nas. **Wiem co czujesz bo ja to samo przerabiam od trzech tygodni.** Przyjmij wyrazy Współczucia. X. (...).

W materiale niemieckojęzycznym pojawiają się podobne strategie językowe, czyli użycie czasowników modalnych *möchten* [chcieć (w trybie przypuszczającym)] i *können* [móc], pytań, form bezosobowych (np. *man*), asekurantów performatywnych (np. czasownik *nicht wissen* [nie wiedzieć]), np.:

- (34) Tief berührt **möchte ich Ihnen mein tiefes Mitgefühl aussprechen** (...);
- (35) Liebe Familien Y. und Y., mir fallen keine Worte des Trostes ein angesicht dieses Leids das ihnen auferlegt wurde. **Ich kann nur mein tiefstes Mitgefühl und meine Anteilnahme ausdrücken.** Seien sie herzlich umarmt (...);
- (36) **Es ist unfassbar** und obwohl ich Sie nicht kenne, trauere ich mit Ihnen und bin zutiefst erschüttert. Es tut mir so leid. **Wie können Sie diesen Schmerz nur aushalten?;**

- (37) Liebe X., mein aufrichtiges Beileid. **Es ist schwer**, einen geliebten Menschen zu verlieren. **Man findet in so einer Situation auch nie die richtigen Worte**. Ich bin in Gedanken bei dir. Fühle dich von mir umarmt. X. und Familie;
- (38) Unser Beileid+ an die Familie Y. und Y..... Das was passiert ist **kann man einfach nicht glauben...** Wir sind in Gedanken immer bei die Familien. **** Man weiß nicht was man sagen oder schreiben soll** unser tiefstes Beileid. Wünscht euch X.Y. Familie **Wir sind immer da für euch****.

4.2. Grzeczność negatywna z perspektywy odbiorcy

Będąca wyrazem *grzeczności negatywnej* prośba o nieskładanie kondolencji może być rozpatrywana dwojako. Z jednej strony odbiorca kondolencji ogranicza swobodę potencjalnego nadawcy, którego naturalną potrzebą jest chęć złożenia kondolencji, wiedząc zaś o tym, formułuje swe życzenie w postaci prośby. Z drugiej strony prośba o nieskładanie kondolencji wynika z tego, że odbiorca chce zachować własną swobodę i nie narażać się na niepożądaną i obciążającą dla niego sytuację, zwłaszcza na konieczność odwzajemnienia kondolencji, które uważa za gest pozbawiony głębszego znaczenia, pusty i niepotrzebny. Jacek Kolbuszewski [1997, 81] pisze na ten temat:

Gest o funkcji pierwotnie terapeutycznej, wskazujący na solidaryzowanie się w bólu z żałobnikami, tę rolę konsolacyjną utracił, aż nazbyt się sformalizował i niczego w przekonaniu żałobników nie wyraża, niczego dla nich nie znaczy, stając się tylko jednym jeszcze przypomnieniem o nieodwracalności faktu zgonu bliskiej osoby. W takim widzeniu staje się on uciążliwą psychicznie, nieprzyjemną, może nawet nie-dobrą częścią finalną pogrzebowego obrzędu.

W materiale polskojęzycznym prośba o nieskładanie kondolencji pojawia się na końcu nekrologu informacyjnego i ma prawie zawsze tę samą schematyczną postać, np.:

- (39) (...) Uroczystości pogrzebowe odbędą się / w dniu (...) sierpnia 2018 roku o godzinie (...) / na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. / O czym zawiadamiają / Żona z Rodziną / **Prosimy o nieskładanie kondolencji**;
- (40) (...) Msza żałobna odbędzie się (...) sierpnia 2018 roku o godzinie (...) / w kościele parafialnym Św. Zygmunta na Bielanach / (przy placu Konfederacji), po czym nastąpi złożenie Prochów Zmarłej / do grobu rodzinnego na Cmentarzu Północnym. / Mąż, córka i syn z rodzinami / **Uprzejmie prosimy o nieskładanie kondolencji**;
- (41) (...) Pożegnanie odbędzie się (...) sierpnia 2018 roku (środa) o godz. (...) / w Domu Przedpogrzebowym na Cmentarzu Wojskowym / przy ul. Powązkowskiej 43/45 w Warszawie. / **Bardzo prosimy o nieskładanie kondolencji**.

Jeśli chodzi o nekrologi niemieckojęzyczne, w których różnorodność formułowania prośby o nieskładanie kondolencji jest również mocno ograniczona, podkreśla się w nich zazwyczaj, by zaprzestać składania kondolencji jedynie „przy grobie”, a więc w formie ustnej (por. *Von Bei-*

leidsbezeugungen am Grab bitten wir Abstand zu nehmen [Prosimy odstąpić od składania kondolencji przy grobie]]. Wspomniane wcześniej podawanie adresu, na który można przesyłać pisemne wyrazy współczucia, lub sformułowane wprost prośby o wpisy w księgach internetowych (np. *Sie können sich ins Kondolenzbuch eintragen oder eine virtuelle Trauerkerze für die Familien anzünden*. [Możecie Państwo wpisać się do księgi kondolencyjnej lub zapalić wirtualny znicz za rodziny]), świadczy o tym, że kondolencje w tej formie są w większości wypadków pożądane, np.:

- (42) (...) Gottesdienst am Donnerstag, den (...). August 2018, um (...) Uhr / in der Evangelischen Christuskirche, Laibnerstraße 20, 86919 Utting. / Beerdigung anschließend im Friedhof Utting. / **Von Beileidsbezeugungen am Grab bitten wir Abstand zu nehmen;**
- (43) Die Beisetzung findet am Donnerstag, den (...). August 2018, / um [...] Uhr, im Riemer Friedhof, Am Mitterfeld statt. / **Von Beileidsbezeugungen bitten wir Abstand zu nehmen;**
- (44) **Aus Respekt vor den trauernden Familien bitten wir von Beileidsbekundungen am Grab Abstand zu nehmen.**

5. WNIOSKI

Grzecznościowy akt mowy KONDOLENCJE zakłada – nawet przy kontakcie pisemnym, pośrednim – interakcję między nadawcą a odbiorcą. Szczególne okoliczności, w których jest on realizowany, czyli śmierć kogoś bliskiego, powodują, że to adresat jest tu stroną ważniejszą, choć mniej aktywną. Chodzi bowiem głównie o zachowanie jego twarzy, a więc ochronę suwerenności i poczucia komfortu.

Celom tym służą opisane powyżej strategie grzecznościowe stosowane zarówno przez nadawców, jak i odbiorców kondolencji i reakcji na nie, publikowanych w postaci nekrologów i wpisów w księgach kondolencyjnych. Realizują one model *grzeczności pozytywnej* oraz *negatywnej*. Pierwsza ma na celu okazanie solidarności i zbudowanie bliskości, druga z kolei – wytworzenie dystansu umożliwiającego swobodę działania.

Przykładem *grzeczności pozytywnej* z perspektywy nadawcy są szablony wypowiedzi kondolencyjne oparte głównie na uznanych za bezpieczne i powszechnie akceptowanych formułach rutynowych lub nieszablony teksty wzbogacone o formy adresatywne. Ze strony odbiorcy *grzeczność pozytywną* realizują nekrologi podziękowania.

Grzeczność negatywna, będąca odwrotnością *pozytywnej*, wyraża potrzebę dystansu. Nadawcy nekrologów i wpisów w księgach kondolencyjnych budują go za pomocą określonych zabiegów językowych mających na celu uczynienie wypowiedzi bardziej dyskretną, niebezpośrednią. Odbiorcy z kolei chronią swoją autonomię, z góry rezygnując z uczestniczenia w akcie składania kondolencji i prosząc o ich nieskładanie.

Bibliografia

- E.A. Baumeister, R. Lichtner, 2007, *Trauerdrucksachen: Handbuch*, wyd. II, Düsseldorf.
- S. Bonacchi, 2011, *Höflichkeitsausdrücke und anthropozentrische Linguistik*, Warszawa.
- P. Brown, S.C. Levinson, 1987, *Politeness: some universals in language usage*, Cambridge.
- H. Burger, 2015, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, wyd. V, Berlin.
- I. Duduță, 2011, *Höflichkeitsstrategien zur Reduzierung von Gesichtsbedrohung*, „The Annals of Ovidius University Constanța“ nr 22/1, s. 139–146; <http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A3715/pdf> [dostęp: 21.07.2018].
- C. Ehrhardt, E. Neuland, 2009, *Sprachliche Höflichkeit in interkultureller Kommunikation und im DaF-Unterricht: Zur Einführung* [w:] C. Ehrhardt, E. Neuland (red.), *Sprachliche Höflichkeit in interkultureller Kommunikation und im DaF-Unterricht*, Frankfurt am Main, s. 7–24.
- E. Kizik, 1998, *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku. Studium z nowożytnej kultury funeralnej*, Gdańsk.
- J. Kolbuszewski, 1997, *Z głębokim żalem... O współczesnej nekrologii*, Wrocław.
- M. Marcjanik, 2010, *Etykieta językowa* [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 271–281.
- M. Marcjanik, 2014, *Słownik językowego savoir-vivre'u*, Warszawa.
- A. Markowski, 2000, *Jak dobrze mówić i pisać po polsku?*, Warszawa.
- J. Meibauer, 2001, *Pragmatik*, Tübingen.
- K. Nerlicki, 2018, *Formuły rutynowe w słownikach i uzusie – na przykładzie niemiecko-polskim i polsko-niemieckim*, „Applied Linguistics Papers” nr 25/3, s. 43–59; <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-a9b98fce-76f9-4c2b-a266-f97ee2d112fe> [dostęp: 28.12.2018].
- M. Rogalska, 2015, *Kondolencje w polszczyźnie. Definicja – kontekst pragmatyczny – wzorzec gatunkowy*, „Etnolingwistyka” nr 27, s. 185–200; <https://journals.umcs.pl/et/article/view/1806/1385> [dostęp: 8.08.2018].
- R. Sörries, 2002, *Großes Lexikon der Bestattungs- und Friedhofskultur. Wörterbuch zur Sepulkralkultur. Volkskundlich-kulturgeschichtlicher Teil: Von Ab-dankung bis Zweitbestattung*, Braunschweig.
- S. Stein, 2016, *Veröffentlichung von Privatem in massenmedialer und digitaler Alltagsschriftlichkeit – Am Beispiel von (Online-)Liebesbekundung und (Online-)Kondolenz* [w:] I. Pohl, H. Ehrhardt (red.), *Schrifttexte im Kommunikationsbereich Alltag*, Frankfurt am Main, s. 59–81.
- B. Sunderbrink, 2010, *Trauer* [w:] H. Wittwer, D. Schäfer, A. Frewer (red.), *Sterben und Tod. Geschichte – Theorie – Ethik. Ein interdisziplinäres Handbuch*, Stuttgart, s. 192–197.
- E. Tomiczek, 1992, *Z badań nad istotą grzeczności językowej* [w:] J. Anusiewicz, M. Marcjanik (red.), *Język a kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, Wrocław, s. 15–25.

Strony internetowe

<http://nekrologi.wyborcza.pl> [dostęp: 1.12.2018–28.12.2018].

<http://www.anteilnehmen.de> [dostęp: 1.12.2018–28.12.2018].

<http://www.polskie-cmentarze.pl/Poradnik-specjalisty/ABC-Pogrzebu/Jak-napisac-kondolencje> [dostęp: 10.12.2018].

<https://trauer.sueddeutsche.de> [dostęp: 1.12.2018–28.12.2018].

<https://trauer-gedenkseite.de/category/gedenkseite/> [dostęp: 1.12.2018–28.12.2018].

<https://www.bestattungen.de/ratgeber/trauerhilfe/kondolenz.html> [dostęp: 10.12.2018].

https://www.icmentarze.pl/rocznice/szukaj_kondolencje.php [dostęp: 1.12.2018–28.12.2018].

<https://www.se.pl/wiadomosci/polska/kondolencje-jak-skladac-co-powiedziec-rodzinie-zmarlego-przyklady-aa-9sJv-9fWB-YrRv.html> [dostęp: 10.12.2018].

<https://www.trauerspruch.de/beileidsbezeugungen> [dostęp: 10.12.2018].

***Politeness strategies in the CONDOLENCE act of speech
(on the Polish- and German-language material)***

Summary

CONDOLENCE, as an act of courtesy, belongs to acts of speech which might give rise to *face threatening acts* (FTA) and the resulting conflicts. On the one hand, the face of the mourner, who must find his or her way in the new extremely difficult situation, is threatened; on the other hand, the face of the speaker, whose task is to react properly to the fact of someone's death, is threatened. What is helpful in avoiding conflicts is politeness strategies used by both senders and recipients. They constitute the research material excerpted from Polish and German obituaries and entries in books of condolence. The author of this paper has proved that both parties signalise there both *positive politeness*, which arises from the need of appreciation and support, and *negative politeness*, which is connected with the need of unlimited autonomy of acting. The nature of the performed analysis is pragmalinguistic and is based on the politeness theory of P. Brown and S.C. Levinson [1987], the focus of which is the concept of face understood as an image or representation.

Keywords: acts of speech – politeness strategies – condolence – positive politeness – negative politeness.

Adj. Monika Czarnecka